

Sensul formulei „pitomii uric” în documentele moldovenesti din secolele XV—XVI

VALERIA COSTACHEL

În istoriografia română, terminologia feudală din documentele slavo-române este legată de multe dificultăți datorită faptului că mulți dintre termeni provin din diplomația altor popoare. Desigur, majoritatea termenilor a fost descifrată, dar au mai rămas alții care mai ascund noțiuni greu de înțeles.

Din această categorie face parte formula „pitomii uric” folosită în Moldova în cursul secolelor XV—XVI. Descifrarea ei face posibilă relevarea unei instituții feudale în perioada de consolidare și organizare a statului moldav.

Istoricii editori de documente au fost primii care au fost izbiți de dificultatea traducerii acesteia. Greutatea principală constă în traducerea termenului „pitomii”. El a fost tradus în chip diferit: I. Bogdan — „cel drept”¹, „cel ade-vărat”² — N. Costăchescu, și „propriu” — de editorii colecției de documente D.R.H.³

Pentru descifrarea acestui termen, am încercat să stabilesc traducerea lui exactă plecând de la analiza cuvîntului *питом*. Acesta este un cuvînt de origine slavă și există în limbile slave: rusa veche⁴, bulgara⁵, sîrbo-croată⁶. În toate aceste limbi sensul cuvîntului este cel de *piine*. „Pitomii” derivă de la rădăcina substantivului *пит*. Astfel, traducînd formula „pitomii uric” se obține „uricul de piine”.

Termenul slav de pită a intrat și în vocabularul limbii române, menționat în dicționarul explicativ al limbii române cu sensul de piine, hrană necesară pentru trai, mijloace de existență⁷.

Folosirea termenului de pită în documentele medievale românești, cu sensul de întreținere, de mijloc de trai, a fost relevată de Nicolae Iorga. Istoricul a menționat că în documentele Bistriței a fost folosită formula „de a fi într-o pită”, avînd înțelesul mijloacelor de trai ale unei familii de țărani⁸.

În documentele moldovenesti, termenul „pitomii” apare de regulă cînd este vorba de stăpînire de pămînt, denumită „pitomii uric” sau „pitomaia ocina”. În numeroase documente, alături de „pitomii uric”, figurează și „pitomaia ocina”.

Am putea crede că este vorba de ocina obținută ca mijloc de trai pentru slujba prestată pe baza unui document care atestă dreptul asupra ocinei. Termenul „pitomii” apare pentru prima dată în 1485 în actul de vînzare a unui sat.

¹ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, București, 1913, I, p. 513.

² M. Costăchescu, *Documentele moldovenesti de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1933, p. 121.

³ *Documenta Romaniae Historica*, A. Moldova, vol. III, București 1980, p. 402.

⁴ I. I. Sreznevski, *Materiali dlea slovarea drevnerusskogo iazika*, vol. II, Moscova, 1958, p. 941.

⁵ S. E. Bernștein, *Bolgaro-russki slovari*, Moscova, 1959, p. 529.

⁶ I. I. Tolstoj, *Serbško-horvatsko-russki slovari*, Moscova, 1958, p. 600.

⁷ *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, 1975, p. 695.

⁸ N. Iorga, *Istoria poporului român*, I, București, 1922, p. 270.

Spre sfârșitul secolului al XV-lea, documentele relevă numeroase vânzări de sate. Persoanele care vînd sînt slujitorii domnitorului sau rude apropiate ale acestora. Satele care se vînd sînt denumite ocine, dedine, obținute de la părinți sau bunici pentru o dreaptă și credincioasă slujbă.

Intr-unul din primele documente în care apare termenul „pitomie“ este menționat că nepotul lui Dragoș Viteazul vinde un sat, acesta fiind ocina lui dreaptă de la uricul lui drept și de pită⁹.

În unele documente este menționat și numele domnului care a donat satul respectiv. Astfel, în 1482 Ion Kuhnea vindea satul Kuhnești, transmitînd cumpărătorului privilegiul pe care l-a primit de la voievozii Ilie și Ștefan¹⁰.

În 1483 slujitorul Lazor Piscu vindea ocina sa dreaptă de la uricul său drept și de pită, pe care a moștenit-o de la strămoșul său Mănilă Șerbescul¹¹. Într-o serie de documente este menționat că satele sînt vindute de către slujitorii lui Alexandru cel Bun, domnul care le-a dat și actele de moștenire asupra satelor respective¹². Astfel, în 1490 păhărnicelel Sima vindea ocina lui „de la uricul cel drept și de pită“ și cu privilegiul pe care l-a avut bunicul lui de la Alexandru cel Bun¹³. În perioada cuprinsă între sfârșitul secolului al XIV-lea și prima jumătate a secolului al XV-lea documentele atestă numeroase danii de sate. Daniile erau acordate slujitorilor domnului, avînd și titluri de curteni, printre care se aflau și viteji.

Astfel, în 1392 Ivănuș Viteazul obține un privilegiu pentru trei sate de la Roman Voievod. El apare în documentele moldovenești în anii 1359, 1399, 1400 și 1404 ca boier de divan, fiind considerat de unii istorici ca unul dintre descăleătorii Moldovei¹⁴. N. Iorga susține că la sfârșitul secolului al XIV-lea domnul Moldovei era înconjurat de viteji, slujitori militari, cavaleri credincioși, care luptau pentru apărarea țării lor¹⁵. I. Bogdan împărtășea părerea lui N. Iorga că vitejii erau de origină maramureșană¹⁶. În afară de documentele interne, în care vitejii apar în calitate de slujitori, răsplățiți pentru slujba lor cu danii de sate, ceea ce N. Iorga a definit ca „înfeudare a vitejilor“¹⁷, aceștia sînt pomeniți în cronicile moldovenești din secolele XIV—XV de mai multe ori, luptînd alături de domnul lor, mai ales în timpul domniei lui Ștefan cel Mare, cronicarii îi numesc buni și curajoși, căzuți în lupte în mare număr, pe care domnul după obținerea vreunei izbînzii îi răsplătea cu daruri prețioase și le da ospățuri copioase¹⁸. Pe vitejii îi întîlnim și în acte externe: în omagiul depus de boierii Moldovei regelui Poloniei în 1395, patru dintre panii și boierii Moldovei (în număr total de 12) erau viteji¹⁹.

Pe bază de izvoare se poate deduce că vitejii reprezentau o categorie socială și militară în cadrul orînduirii feudale²⁰. Vitejii nu căpătau dreptul de de-

⁹ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 248.

¹⁰ *Ibidem*, p. 265.

¹¹ *Ibidem*, p. 269.

¹² *Ibidem*, p. 397, 436, 451.

¹³ *Ibidem*, p. 486.

¹⁴ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, I, Iași, 1931, p. 9.

¹⁵ N. Iorga, *Istoria românilor*, III, București, 1937, p. 263.

¹⁶ N. Iorga, *Istoria poporului român*, II, p. 50; I. Bogdan, *Organizarea armatei românești*, București, 1905, p. 45—46.

¹⁷ N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 222.

¹⁸ I. Bogdan, *Cronice inedite, atîngătoare de istoria românilor*, București, 1905, p. 40.

¹⁹ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 614.

²⁰ P. P. Panaitescu, *Urme din vremea feudală în vocabularul limbii române*, în „Studii de cercetări lingvistice“, II/2, București.

plină proprietate și nici un drept nelimitat de moștenire²¹. I. Bogdan afirmă că în Moldova, în vremea lui Ștefan cel Mare au existat 4—5 mii de viteji îmbrăcați cu zale și coif, o cavalerie ușoară cu mult superioară celei polone²².

În prima jumătate a secolului al XV-lea vitejii au avut un rol însemnat la curtea domnului. În timpul domniei lui Ștefan cel Mare rolul lor la curte a scăzut. În oaste a continuat să fie important, dată fiind situația militară a țării, nevoită să poarte numeroase războaie.

Vitejii, chiar după ce deveneau stăpîni pe sate, rămîneau datori să facă slujba militară.

Dacă după întemeierea statului moldav vitejii reprezentau oștenii curții, cu timpul, domniile au început să le acorde diferite surse de venit, ca să le asigure mijloace de trai: ridicarea dărilor de la populație, prestarea diferitelor funcții administrative și judecătorești.

Daniile de sate le-au asigurat vitejilor o reședință în casele lor de la țară — ceea ce rezultă din cronică —, cînd, după terminarea războiului, domnul îi trimite pe viteji „acasă”²³, termen care este definit în documentele vremii prin formula „unde este casa lor” (gde ih dom)²⁴.

*

Devenind stăpîni de pămînt, vitejii au rămas datori să presteze slujba militară, deoarece proprietatea lor era temporară, condiționată de prestarea slujbei militare, așa cum s-a arătat mai sus²⁵. Cu timpul însă, daniile de pămînt au căpătat un caracter ereditar, fiind denumite „vîslujenia” sau „dreptcredincioasa vîslujenia”²⁶.

Intr-un document din 1442 este menționat că un boier, denumit „sluga”, a căpătat confirmarea pentru proprietatea lui de pămînt, care a fost dobîndită de tatăl său prin slujbă — „vîslujil”²⁷. Într-o serie de documente este relevat că domnul țării, acordînd dreptul de stăpînire asupra pămîntului pentru slujba prestată, își lua obligația să nu mai predea altuia proprietatea menționată în document²⁸.

Termenul de „vîslujenie” apare pentru prima dată în 1426, în timpul domniei lui Alexandru cel Bun, cînd fiilor lui Ștefan Stravici le erau confirmate 7 sate, care reprezentau „dreptcredincioasa vîslujenie” a tatălui lor²⁹. Din actele de confirmare a Ținutelor rezultă că emiterea unor noi documente a fost determinată fie de trecerea beneficiului la urmașii beneficiarului, fie de schimbarea domnului țării.³⁰

În prima jumătate a secolului al XV-lea erau numeroase cazurile cînd „vîslujenia” părinților trecea la copiii acestora, fiind confirmată de domnul țării³¹. Într-o serie de documente este vorba simultan atît de „uricul cel drept și de pită”, cît și de „vîslujenia”.

²¹ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 13.

²² *Ibidem*, p. 45.

²³ *Ibidem*, p. 21.

²⁴ V. Costăchel, *Termenul „domn” în documentele slavo-române*, în „Studii”, 1952, p. 224—248.

²⁵ V. Costăchel, *La formation du bénéfice en Moldavie*, în „Revue historique du Sud-est Européen”, XXIII, 1946, p. 118—130.

²⁶ V. Costăchel, *Slaveano-rumînskaia terminologhia oboznaceaiușcea otroșenia zavisimosti v feodalnom obșchestve*, în „Romanoslavica”, II, 1963, p. 548—554.

²⁷ M. Costăchescu, *Documente moldovenesti de la Ștefan cel Mare*, p. 254.

²⁸ M. Costăchescu, *Documente moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*, I, p. 315, 391, 399, 409, 520.

²⁹ *Ibidem*, p. 182.

³⁰ *Ibidem*, p. 269, 280, 317, 459, 475.

³¹ *Ibidem*, p. 209, 280, 459, 515.

La 1497 nepoții lui Crețu Iolan vindeau „ocina lor dreaptă, de la uricul drept și de pită“, de la uricul de vîslujenie al bunicului lor³².

La 1508 este confirmată împărțirea unui sat între nepoții lui Ștefan reprezentînd vîslujenia bunicului lor, dobîndită prin slujbă (vîslujil) de la Alexandru cel Bun³³.

Asemenea formulări sînt numeroase chiar și atunci cînd nu este folosit termenul de „vîslujenie“, dar este clar că este vorba de aceasta. Punerea în același document a două noțiuni, ocină de pită și uricul — uricul de pită pe primul loc, iar vîslujenia pe locul al doilea, ne face să presupunem că instituția denumită ocina de pită este mai veche, care cu timpul a devenit „vîslujenie“.

Termenul „vîslujenie“ este folosit în tot cursul secolului al XV-lea, în timp ce formula „ocina cea dreaptă și de pită“ nu apare decît în timpul domniei lui Ștefan cel Mare³⁴ și se referea la o instituție din trecut, care nu mai este în vigoare. Spre sfîrșitul secolului al XV-lea daniile de sate acordate de Alexandru cel Bun pentru slujbă au devenit ereditare, denumite ocine și dedine. Cazul cel mai caracteristic este cel al nepotului lui Dragoș Viteazul, citat mai sus³⁵.

Termenul „pită“ se aplică nu numai satelor unor slujitori, satelor domnului³⁶, ci și satelor mănăstirești³⁷. El este aplicat în afara proprietății de pămînt diferitelor categorii de venit : țigani de pită, mori de pită, vie de pită, mănăstire de pită³⁸.

Ținînd seama de faptul că toți cei ce stăpîneau pămîntul erau slujitori ai domnului, că inițial aceste danii acordate pentru slujbă, cu timpul, s-au transformat în beneficii, putem crede că daniile pentru pită constituie o instituție feudală premergătoare beneficiului.

După întemeierea statului moldav, domnul țării a avut de rezolvat problema apărării frontierelor sale, avînd nevoie de slujitori militari. Ca să le asigure mijloace necesare pentru trai, domnul a început să le pună la dispoziție diferite surse de venit, ca în cele din urmă să le doneze sate. În conformitate cu concepția generală a dreptului feudal, fiecare deținător de pămînt era obligat să presteze slujba militară. Numeroase danii de pămînt au fost făcute de Alexandru cel Bun. În perioada 1400—1437, din 110 documente (conform ediției lui M. Costăchescu) 97 conțin date privind danii de pămînt pentru slujbă. Ele au un caracter condiționat: dania a fost acordată pentru slujbă și se menține atît timp cît beneficiarul va presta serviciul militar.

*

Lipsa de izvoare suficiente ne îndeamnă să aruncăm o privire asupra țărilor vecine cu Moldova, cu gîndul de a găsi acolo situații asemănătoare. Astfel, în satul lituanian se practică pe scară largă metoda de a se răsplăti slujitorii prin acordarea diferitelor surse de venit, printre care și pămînt.

Acest sistem de răsplătire a slujitorilor statului era desemnat în diplomația lituaniană cu termenul „hlebocormlenie“³⁹, adică „hrănirea cu pîine“, asigurînd slujitorului întreținerea pentru slujba prestată.

³² M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1933, p. 223.

³³ M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Bogdan voevod*, București, 1940, p. 254.

³⁴ I. Bogdan, *op. cit.*, I, p. 244, 248, 260, 262, 297, 304, 306, 308, 397, 436, 438, 442, 448, 451.

³⁵ *Ibidem*, p. 248.

³⁶ *Ibidem*, II, p. 233.

³⁷ *Ibidem*, I, p. 203.

³⁸ *Ibidem*, p. 91, 181.

³⁹ V. Piceta, *Bielorusia și Lituania v. XV—XVI vv*, Moscova, 1961, p. 193.

Formula folosită în documentele moldovenești — „ocină de pită“ — are un conținut comun cu cea de „hleboormlenie“. În ambele cazuri este vorba de întreținerea pentru slujba prestată. În Lituania se acordau în folosință sate, curți, pământ nelocuit, fînețe, terenuri de pescuit, de stupărie, păduri și altele.

Aceste danii formau un sistem de proprietate condiționată, fără precizarea termenului de folosință⁴⁰. O asemenea formă de răsplătire a slujitorilor țării a fost cercetată mai demult în istoriografia rusă, relevînd că în Lituania au existat mai multe forme de stăpînire a pămîntului, ca răsplată pentru slujbă⁴¹. Problema a fost dezbătută și în istoriografia sovietică, insistîndu-se în special asupra sistemului de hrănire în statul kievean.

Cercetarea acesteia a condus la concluzia că un asemenea mod de răsplătire a slujitorilor cneazului a existat neîndoios în Rusia kieveană⁴². Cele mai vechi cronici referitoare la Rusia kieveană cuprind date privind folosirea acestui sistem de către cnejii din Kiev, care reprezenta forma de răsplătire a slujitorilor militari și administrativi.

În Rusia, în perioada fărîmîțării feudale, a fost folosit, de asemenea, acest sistem, relevat în cercetările istoricilor sovietici⁴³.

M. N. Tihomirov arată că în perioada fărîmîțării feudale din Rusia, în cursul secolului al XII-lea, proprietatea condiționată asupra pămîntului a fost desemnată cu termenul „hlebo“ (pită), iar în secolele XIV—XV cu termenul „ormlenie“⁴⁴.

Drepturile slujitorilor au fost trecute în hrisoave speciale — „ormlenie gramotî“, cel mai vechi datînd din secolul al XIV-lea. Aceste documente cuprind amănunte — ce fel de hrană — erau obligați locuitorii regiunii respective să-i dea slujitorului care îi administra: grîu, carne, ovăz pentru cai și altele. La început cnejii acordau dreptul de a ridica veniturile de la vreun oraș, sat, mănăstire, trecînd apoi la cedarea drepturilor temporare asupra pămîntului, ceea ce a dus la formarea beneficiului. În perioada fărîmîțării feudale au existat ambele moduri de răsplătire a slujitorilor cneazului⁴⁵.

În a doua jumătate a secolului al XV-lea are loc decăderea sistemului de „hrănire“ a slujitorilor, iar în prima jumătate a secolului al XVI-lea, totala lui destrămare. Folosirea acestui sistem în decurs de cîteva secole a arătat ineficiența lui: asuprirea de către slujitori a populației care era datoare „să-i hrănească“, precum și desfășurarea unor acțiuni violente ale populației împotriva slujitorilor⁴⁶.

Sistemul de „hrănire“ a slujitorilor a fost desființat de către Ivan IV în 1556. Populația a fost impusă la plata dărilor către stat, iar slujitorii erau răsplățiți în bani pentru munca lor⁴⁷. Tot atunci s-a produs și transformarea daniilor temporare în cele ereditare — ocine. Acest proces se desfășura deosebit de intens în regiunile Halicului și ale Volîniei⁴⁸.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 192.

⁴¹ M. Dovnar-Zapolski, *Gosudarstvennoie hozeistvo velikogo kneajestva Litovskogo pri Iaggelonah*, Kiev, 1901, p. 625—626.

⁴² A. Novoselțev, V. T. Pașuto, L. Cerepnin, *Puti razvitia feodalizma*, Moscova, 1972, p. 162.

⁴³ S. V. Veselovski, *Feodalnoe zemlevladienie v severo-vostocinoi Rusi*, 1947, p. 263—264.

⁴⁴ M. N. Tihomirov, *Uslovnoe feodalnoe derjanie na Rusi v XI v.*, în vol. B. D. Grekovu, Moscova, 1952, p. 103.

⁴⁵ S. V. Veselovski, *op. cit.*, p. 263.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 264.

⁴⁸ S. V. Iușkov, *Ocerki po istorii feodalizma v Kievskoi Rusi*, Moscova, 1939, p. 157.

Sistemul de „hrănire“ a slujitorilor pentru slujba prestată constituie o instituție însemnată a feudalismului rus. În perioada fărâmițării feudale el reprezintă o principală formă de răsplătire a slujitorilor militari și administrativi⁴⁹. Sistemul de răsplătire prin acordare de surse de venit folosit în Lituania și Rusia a fost întrebuițat și în Europa occidentală, mai ales în Franța, avînd denumirea de fief-office. Prin comparația stărilor de lucruri din țările vecine reiese limpede că sistemul de răsplătire a slujitorilor prin acordare de surse de venit, are la bază principiul comun. Însăși terminologia folosită are expresii comune: „pitomii uric“, „hleboormlenie“, „hlebo“, „ormlenie gramotii“.

Cele expuse mai sus ne determină să susținem că în perioada feudalismului timpuriu din Moldova a existat o instituție care presupunea răsplătirea slujitorilor țării prin acordarea temporară a diferitelor categorii de venit, ca mijloc de trai. Din cercetarea materialului documentar reiese neîndoios că această instituție nu reprezintă un împrumut transplantat din altă parte, ci este un rezultat al dezvoltării societății din Moldova.

R E S U M É

Dans l'historiographie roumaine la terminologie des documents de rédaction slave-roumaine rencontre beaucoup de difficultés par le fait que certaines notions proviennent de la diplomatie étrangère.

De cette catégorie fait partie aussi la formule „pitomii uric“, employée en Moldavie pendant le XV-ème et le XVI-ème siècles. L'auteur, à la suite d'une analyse en détail, soutient l'existence d'une institution qui supposait la rétribution des fonctionnaires du pays par leur accorder temporairement toutes sortes de catégories de revenus, comme moyens d'existence.

P R É C I S

In the Romanian historiography, terminology of records written in Slavonic-Romanian language faces many difficulties owing to the fact that some notions come from foreign diplomatics.

To this category it is also belonging the „pitomii uric“ formula used in Moldavia during the 15th-16th centuries.

The authoress, as a result of detailed analysis, is affirming the existence of an institution which consists of recompensing those who serve their country, by temporary granting them various kinds of income as means of subsistence.

⁴⁹ S. V. Veselovski, *op. cit.*, p. 263.